
KÖNYVEK

Friedrich VOLLHARDT. *Gotthold Ephraim Lessing: Epoche und Werk.* Göttingen: Wallstein Verlag, 2018. 490, 12 fekete-fehér ill.

Az utóbbi két-három évtizedben több jelentős kísérlet történt a korábbi Lessing-képek korrekciójára a német irodalomtudományban. Fontos ösztönzést adott a kutatásnak a Wilfried Barner által sajtó alá rendezett, a művek szigorú kronológiáját követő, 1985 és 2003 között megjelent életműkiadás. A korabeli kontextusok figyelembevételével folytatódott Lessing toleranciával kapcsolatos, korábban problematikusnak vélt nézeteinek újragondolása. Végbement az 1775-ös itáliai út átértékelése a Lea Ritter Santini által 1993-ban kiadott jegyzetfüzet nyomán. Hugo Barr Nisbet 2008-ban megjelent, a *biographie intellectuelle* műfaját magas szinten képviselő Lessing-életrajza számos régebbi nézetet helyesbített. Kutatni kezdték Lessing nyelvtörténeti tanulmányait, a középkori német irodalom területén tervezett kiadásait, filológiai tevékenységét, és mindezeket összefüggésbe hozták a művekkel. Monika Fick 2000-ben kiadott Lessing-kézírásműve 2016-ban már a negyedik, javított és átdolgozott kiadásban látott napvilágot (vö. *Helikon* 57, 4. sz. [2011]: 654–656.), s ugyanebben az évben jelent meg Gisbert Ter-Nedden monográfiája a drámai életmű átértékelésével.

Friedrich Vollhardt, aki ma a németországi germanisztika egyik vezető személyisége, 2001-ben alapos monográfiában tárta fel a 17–18. századi erkölcsstani irodalom és a természetjogi gondolkodás kapcsolatának történetét. Az utóbbi húsz évben több tanulmányt közölt Lessingről és a Lessing-recepció fejezeteiről, többek között a *Laokoon*-ról, a *Bölcs Nánán* gyűrűpéldázatáról, Lessing tolerancia-felfogásáról, kritikai és filológiai tevékenységéről. Most megjelent kötete nem egyszerűen összegzi Lessing-kutatásainak eddigi eredményeit, hanem számos vonatkozásban túlmutat azokon, új hangsúlyokat helyez el, és új forrásokat von be a vizsgálatba.

A munka fő koordinátáit Vollhardt három pontban jelöli meg a bevezetőben: 1. a világi, antropológiai megalapozású természetjog hatása a bevett gondolkodási minták megkérdőjelezésére, a társadalomfelfogásra, a viselkedési normákra és az irodalomra, azon belül az érzékenységre és az esztétikai nevelés koncepcióira; 2. a kinyilatkoztatást tagadó természetes vallás modelljének elterjedése, a tekintélyelvű teológiai megnyilatkozások bírálata és Lessingnek a vallási felvilágosításban játszott kiemelkedő szerepe; 3. az írói egyéniség előtérbe helyezése, a „szerzőnek” mint nyilvános viták kezdeményezőjének és résztvevőjének a rehabilitása. Az elemzett művek kiválasztásában a bevezető szerint szerepet játszott az is, hogy reprezentálják a 18. század irodalmi életének problémáit, s tanúsítsák az időben visszafelé és előre mutató vonások együttes jelenlétét.

Lessing pályáját és munkásságának általa kiválasztott részét Vollhardt hat szakaszra osztva, hat fejezetben tárgyalja. A tárgyalás menete azonban csak külsőleg követi az életpályát: Vollhardt ismételten utal a különböző életrészekben keletkezett művek összefüggéseire, s tekintetbe veszi Lessing folyamatosan változó mozgástereit, választási lehetőségeit, baráti és üzleti kapcsolatait, anyagi körülményeit. Az életút állandó kísérői Vollhardt szerint a véletlenek, kudarok, váratlan helyváltoztatások és menekülések, továbbá az udvari etikett megvetése, a depresszív hajlam és a félelem a tartós kapcsolatoktól. A jól ismert művek mellett a szerző behatóan tárgyalja a vallásfilozófiai töredékeket, traktátusokat és a fragmentum-vita részleteit, továbbá részletesen foglalkozik Lessing háborús publicisztikájával, tankölteményeivel, recenzióival. Rendszeresen bevonja az értelmezésbe Lessing levelezését, a kortársak feljegyzéseit, könyvjegyzékeket és a recepció dokumentumait. A fejezetek végén rövidített szakirodalmi utalások, a függelékben életrajzi kronológia, több mint negyven oldalas bibliográfia, mű- és névmutatók növelik a munka használhatóságát.

A feldolgozás módszerének egyik fő sajátossága, hogy Vollhardt megkülönböztetett figyelmet fordít a művek keletkezéstörténetére, eszmétörténeti összefüggéseire és a korabeli értelmezői perspektívákra. Ugyanolyan jelentőséget tulajdonít az ún. pragmatikus műfajokban készült alkotásoknak, Lessing filológiai, egyháztörténeti, teológiai tevékenységének és vitairatainak, mint a nagyközönség által ezeknél összehasonlíthatatlanul jobban ismert drámáknak és a művészetelméleti, esztétikai írásoknak; az utóbbiakat következetesen az előbbieik segítségével, azok összefüggésében értelmezi. Az életrajzi, eszmétörténeti és más kontextusok bemutatása mellett ismételtelen kitekint a német és az európai felvilágosodás eszmei horizontjára, kérdésfeltevésére. Saját gondolatmenetébe építve reflektálja, gyakran helyesbíti vagy pontosítja a korábbi értelmezéseket, beleértve a Lessinggel kapcsolatban állt személyekre vonatkozó új eredményeket, mint például az eddig kevésbé figyelembe vett Christlob Mylius esetében. Felhívja a figyelmet a kutatás hiányosságaira, így többek között a feltételelesen Lessingnek tulajdonítható korai könyvkritikák és a kortárs irodalomkritika összehasonlító vizsgálatának szükségességére. Nagy hangsúlyt helyez a drámák eszmei gyökereinek felderítésére, s részletesen bemutatja a Lessing vallásfilozófiai írásaival, szövegkiadásával vagy csupán tervezett munkáival fennálló kapcsolatokat. Előfordul az is, hogy az érvek és ellenérvek gondos mérlegelése után nyitva hagyja a felvetett kérdést, mint például Francis Hutcheson *System of Moral Philosophy* című műve német fordítójának személyét illetően. Ismételtelen rámutat az életművet végig kísérő témákra, mint a leibnizi filozófia, azon belül a theodicea kérdése, a vallások egymáshoz való viszonya, a tolerancia és az igaz kereszténység mibenlétének keresése; mindvégig foglalkoztatja Lessinget az egyéni erkölcs és az erény problémája, a mindennapi cselekvést meghatározó kértérműségek és a zsidóság emancipációja.

A tanulmányi évek (I. fejezet) és az első irodalmi próbálkozások (II. fejezet) bemutatását követően Vollhardt a III. fejezetben elemzi a *Miss Sara Sampson* című szomorújátékot, s egyútt tárgyalja a *Faust*-töredéket és a 17. irodalmi levelet. Nyomon követi a töredék koncepciójának változását, keresve, hogyan alakította át, és mire hasz-

nálta fel Lessing a témát, miközben a forma, a téma és a gondolati probléma egyéni kombinációjában Leibniz előtti mintákat is azonosít. Ugyanebben a fejezetben a Moses Mendelssohn, Friedrich Nicolai és Lessing közti 1756–57-es levélváltást a szomorújáték poétikájáról a *Hamburgi dramaturgia* megfelelő részének egyik előzményeként határozza meg. A fabula műfajának megújítási kísérleteinek elemzésében kiemeli: Lessing azért fordult a műfaj felé, mert lehetőséget látott benne a kétely, a kritika kifejezésére az egysíkú erkölcsi tanítás helyett. Ugyanebben a fejezetben Vollhardt feltárja a lessingi kritika-fogalom eddig homályban hagyott előzményeit, valamint a lessingi irodalomkritika és vitakultúra jellegzetességeit, funkcióit. A IV. fejezetben tárgyalja – többek között – Lessingnek a *Laokoon*-ban kifejtett jelelméletét és *imaginatio*-koncepcióját. Nem mellőzve a gondolatmenet következetlenségeit, Vollhardt a művészetelméletben a 18. század közepén bekövetkezett változás fő dokumentumaként értelmezi a traktátust, melyben a *mimesis*-elv alkalmazása helyett Lessing a befogadó képzelőerejére vezet vissza a művészet hatását. Az V. fejezetben a *Barnhelmi Minna* elemzése mellett a *Hamburgi dramaturgia* 74–83. számú darabjaival foglalkozik részletesen, mivel Lessing itt fogalmazza meg újra a részvételteltés-esztétikáját, és itt dolgozza ki a tragédia modern poétikáját, jelentős részben Arisztotelésszel vitakozva.

A legterjedelmesebb, VI. fejezet a wolfenbütteli évek termését vizsgálja, szoros összefüggésben Lessing könyvtárosi munkájával és a hercegi könyvtárban felfedezett kéziratok ösztönző hatásával Lessing vallásfilozófiai munkásságára. Vollhardt szerint Lessing a korszak csaknem minden írásával – beleértve az *Emilia Galottit* – a tág értelemben vett vallási felvilágosításhoz kívánt hozzájárulni. A szerző meggyőző érvekkel igazolja az ezen időszakban keletkezett művek szoros kölcsönhatását, továbbá azt, hogy ez idő tájt fel erősödött Lessing szkeptikus álláspontja a végső bizonyosságokkal szemben. Az említett darab értelmezését Vollhardt két antik pretextus, Pierre Bayle szótárának *Lucretia*-szócikke, az eddig figyelmen kívül hagyott vallásfilozófiai kérdésfelvetés és egy kortárs recepciósnegnyilvánulás együttes figyelembevételére nyomán alakítja ki. A darab kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy Lessing dramaturgiai és esztétikai invenciójának

forrásai között folyamatosan számolni kell valóságfilozófiai problémákkal is az irodalmi diskurzus mellett. Úgyanitt árnyalt képet kapunk az ún. fragmentum-vita teológiai összetevőiről. Völlhardt részletesen kimutatja *Az emberi nem nevelése* című történetfilozófiai traktátus gondolati eredetiségét a kortárs elképzelésekhez viszonyítva, s meggyőzően érvel amellett, hogy Lessing itt kifejtett elmélete a három világkorszakról – Domenico Maria Manninak a *Decamerone* történetét feldolgozó, 1742-ben megjelent munkájával együtt – beletartozik a *Bölcs Náthán* gyűrűpéldázatának értelmezési tartományába. Völlhardt már a könyv bevezetőjében finoman, de határozottan tiltakozik a gyűrűpéldázat lapos politikai aktualizálásai ellen, így nem meglepő, hogy a darab elemzésének középpontjába a példázat értelmezését és a vallási tolerancia kérdését állítja.

Lessing fő művét Völlhardt az *Ernst és Falk* című, szabadkőműveseknek szánt dialógussorozat és a Lessing által ebben az időszakban folytatott különféle teológiai viták kontextusában helyezi el. Felfogása szerint a dialógusok üzenete messze túlmutat a szabadkőművességen, s csak a kor történetfilozófiai, politikai teológiai és erkölcsstani diskurzusainak, köztük például Moses Mendelssohn *Jeruzsálem* című politikaelméleti írásának együttes figyelembevételével értelmezhető. Felhívja a figyelmet arra, hogy az illuminátusok vezéralakjának számító Adam Weishaupt-hoz hasonlóan Lessing is az állam megszüntetése mellett érvel a dialógusokban, de történetfilozófiai szempontból kevésbé naiv módon, s összefüggést feltételez az egyén erkölcsi magatartásának önszabályozása és az állam kényszerítő hatalmának korlátozása között. Falk az irdalmas szamaritánus jézusi példázatára utaló, kiterjedt értelmezési hagyományt indukáló *opus supererogatum* kifejezéssel jelzi az önként vállalt egyéni áldozat magasabbrendűségét az állami szabályozással és a polgári törvénnyel szemben. Völlhardt végkövetkeztetése szerint a *Bölcs Náthán* is az ilyen típusú cselekvés jelentőségét emeli ki az emberek közti válaszfalak lebontásában.

A kötet egyik tanulsága, hogy az irodalmi megformálás és a filozófiai, esztétikai reflexió különleges egymásba játszása, a hagyományos formai megoldások és gondolkodási minták összekapcsolása új koncepciókkal és az aktuális teológiai, filozófiai vitákkal teszi kiemelkedően igé-

nyessé Lessing életművét. A vizsgálat fontos eredménye, hogy az életmű érzékelteti a folyamatot, melynek során a korai felvilágosodás és a heterodoxia közti átmenet körvonalai a 18. század közepén veszítenek élességükből, s új konfliktusok jönnek létre. Hamburgból való távozásakor Lessing a korábitól eltérő álláspontot kezdett kialakítani a felvilágosult racionalizmussal szemben, s kritikusan viszonyult a felvilágosodásnak ahhoz a változatához, amely miközben támadhatatlannak vélte önmagát, elmulasztott reflektálni saját álláspontjának ideiglenességére. Lessing nem feleltethető meg a „felvilágosítók” francia mintára megrajzolt ideális képének, s Völlhardt amellett érvel, hogy a német felvilágosodásnak nincs ilyen típusú „kollektív azonosság”. A lessingi életmű fő sajátosságai a monográfia tükrében a többdimenziós jelleg, a folyamatos kísérletezés a formák és műfajok sokféleségével, a meg nem valósított tervek és töredékben maradt munkák nagy száma. Ehhez járul a történeti-kritikai alapállás és érvelés, a következetes igazságkeresés, az áthagyományozott pragmatikus értékek megőrzésének és védelmének összekapcsolása a konstruktív kritikával és a szkeptikus nézőponttal. A kötet nemcsak a Lessing-kutatás, hanem a 18. századi kutatások egészének nagy nyeresége.

TÜSKÉS GÁBOR

Sara LODGE. *Inventing Edward Lear.* Cambridge: London, Harvard University Press, 2018. 448.

Edward Lear (1812–1888), az angol nonszensz atyja elsősorban költészetéről (balladaszerű dalairól és limerick verseiről) ismert, e mellett azonban kiváló zoológiai litográfus és természetbúvár (papagájt is neveztek el róla), utazó tájképfestő (Viktória királynőt is tanította festeni), illusztrátor (szinte valamennyi írását illusztrálta), előadó és zeneszerző (több hangszeren játszott, hosszabb verseit és Tennyson több versét is megzenésítette). Írt még nonszensz prózát és útikönyveket is, levelezése és ifjúkorától haláláig naponta vezetett naplója pedig a viktoriánus kor fontos dokumentumai.